कक्षीवान् दैर्घतमस औशिजः।अश्विनौ। जगती।

आ वां रथं पुरुमायं मनोजुवं जीराश्वं यज्ञियं जीवसे हुवे।

सहस्रकेतुं वनिनं शतद्वसुं श्रुष्टीवानं वरिवोधामभि प्रयः॥ १.११९.०१

वाम्- युवयोः। पुरुमायम्- प्रभूतज्ञानम्। मनोजुवम्- मनोवेगम्। जीराश्वम्- वेगाश्वं वशीकरणवेगप्राणयुक्तम्। यज्ञीयम्- उपासनयोग्यम्। सहस्रकेतुम्- अनन्तप्रज्ञम्। वनिनम्- शरण्यम्। शतद्वसुम्- प्रभूतसम्पत्सम्पन्नम्। श्रुष्टीवानम्- वेगेन संभक्तृ। वरिवोधाम्- संपद्धारकम्। रथम्- ऋतभूतवाहनम्। को अद्य युङ्क्ते धुरि गा ऋतस्य इति श्रुतेः। प्रयः- भोग्यान्नोपलक्षितानुभवम्। अभि- अभिलक्ष्य। आ- आभिमुख्येन। हुवे- आह्वये॥१॥

ऊर्ध्वा धीतिः प्रत्यस्य प्रयामन्यधायि शस्मन्समयन्त आ दिशः।

स्वदामि घर्मं प्रति यन्त्यूतय आ वामूर्जानी रथमश्विनारुहत्॥ १.११९.०२

अस्य- एतस्य रथस्य। प्रयामनि- प्रकर्षमार्गे। शस्मन्- अश्विस्तुतिपरमन्त्रे। धीतिः- चित्तधारणा। ऊर्ध्वा- उन्मुखा। प्रति अधायि। प्रत्यस्थायि। दिशः- देष्टव्या मन्त्रा अपि। आ- आभिमुख्येन। समयन्त- सङ्गच्छन्ते। स्वदामि- चित्तं स्वादूकरोमि। घर्मं- औष्ण्योपलक्षितमग्निम्। प्रति। ऊतयः- रक्षाशक्तयः। यन्ति- आगच्छन्ति। ऊर्जानी- उषाः प्राणबलसम्पन्ना। अश्विना- हे अश्विनौ। वाम्- भवतोः। रथम्- वाहनम्। आरुहत्- आरूढवती॥२॥

सं यन्मिथः पस्पृधानासो अग्मत शुभे मखा अमिता जायवो रणे।

युवोरह प्रवणे चेकिते रथो यदश्विना वहथः सूरिमा वरम्॥ १.११९.०३

यत्- यदा। मिथः- परस्परम्। शुभे- शुभे उदके। पस्पृधानासः- स्पर्धमानाः। रणे- युद्धे। अग्मत- वृष्ट्यावारकशक्तयो वृष्ट्युत्पादकशक्तिभूता यज्ञाश्च सङ्गच्छन्ति। तदा। अमिताः- अमितबलाः। मखाः- यज्ञाः। जायवः- जेतारो भवन्ति। यत्- येन। अश्विना- हे प्राणेशौ। सूरिम्- ज्ञानिने। वरम्- उत्तममुदकम्। आ वहथः- प्रापयथः। मूलशक्तिप्रवाहकामाभिरावरणशक्तिभिस्तद्वर्षणोत्पादकशक्तिभूतानां यज्ञानां युद्धे यज्ञा उपासनान्येव जयन्ति। तदर्थं मूलशक्तिप्रवाह उपासकाय भवतीत्याध्यात्मिके। युवोरह- युवयोरेव। रथः- सः ऋतभूतरथः। प्रवणे- प्रवणचित्ते। चेकिते- ज्ञायते॥३॥

युवं भुज्युं भुरमाणं विभिर्गतं स्वयुक्तिभिर्निवहन्ता पितृभ्य आ।

यासिष्टं वर्तिर्वृषणा विजेन्यं१ दिवोदासाय महि चेति वामवः॥ १.११९.०४

युवम्- युवाम्। गतम्- स्वसदनाद्दूरस्थं समुद्रमध्यगतम्। स्वरूपाद्दूरस्थे चित्तसमुद्रवृत्तितरङ्गे नष्टमित्याध्यात्मिके। स्वयुक्तिभिः- स्वस्मिन्नात्मनि योजितैः। विभिः- द्विजोपलक्षितमुमुक्षाशक्तिभिर्मोक्षशक्तिभिर्वा। भुरमाणम्- भृतम्। भुज्युमुपासकम्। पितृभ्यः- गुरुभ्यः। आ- मर्यादया। निवहन्ता- नितरां वहन्तौ। वृषणा- वर्षकौ। विजेन्यम्- स्वरूपतः दूरस्थम्। वर्तिः- तत्सदनभूतस्वरूपम्। यासिष्टम्- प्रापितवन्तौ। वाम्- युवयोः। अवः- रक्षा। दिवोदासाय- दैवसंपत्सेवकाय। महि- महती। चेति- इति मया ज्ञायते॥४॥

युवोरश्विना वपुषे युवायुजं रथं वाणी येमतुरस्य शर्ध्यम्।

आ वां पतित्वं सख्याय जग्मुषी योषावृणीत जेन्या युवां पती॥ १.११९.०५

अश्विना- प्राणेशौ। युवोः- युवयोः। वाणी- वननीयाश्वोपलक्षितप्राणौ। युवायुजम्- युवाभ्यां योजितम्। रथम्- ऋतभूतं वाहनम्। अस्य- एतस्य रथस्य। शर्ध्यं- प्राप्यं लक्ष्यमात्मस्वरूपं

सूर्यम्। वपुषे- सत्ताप्रापणाय। येमतुः- प्रापयामासतुः। सख्याय- समानख्यात्यै। वाम्- युवयोः। पतित्वम्- भर्तृत्वम्। जग्मुषी- आश्रितवती। जेन्या- जययुक्ता। योषा- ज्ञानदेवतोषाः। युवाम्। पती- भर्तारौ। आ- शास्त्रमर्यादया। अवृणीत- वरणं कृतवती। समाधिः समाध्यधिष्ठितकुम्भकं वा प्राणापानायाममवृणीतेति भावः॥५॥

युवं रेभं परिषूतेरुरुष्यथो हिमेन घर्मं परितप्तमत्रये।

युवं शयोरवसं पिप्यथुर्गवि प्र दीर्घेण वन्दनस्तार्यायुषा॥ १.११९.०६

युवम्- युवाम्। परिषूतेः- परितो हितप्रेरकस्य सवितुरुपासकम्। रेभम्- मन्त्रजपकरम्। उरुष्यथः- रक्षथः। यास्कमते उरुष्यती रक्षाकर्मा। अत्रये- हव्यभक्षायाग्नये। अग्न्युपलक्षिताग्निकार्यायेति भावः। परितप्तं घर्मम्। हिमेन- हिमोपलक्षितशैत्यवृष्ट्या। निवारितवन्तौ। युवम्- युवाम्। शयोः- निद्रोपलक्षिततमसा बाधितस्य। गवि- अन्तर्हितचित्किरणे। अवसम्- रक्षाम्। पिप्यथुः- वर्धितवन्तौ। प्यायी वृद्धौ॥६॥

युवं वन्दनं निर्ऋतं जरण्यया रथं न दस्रा करणा समिन्वथः।

क्षेत्रादा विप्रं जनथो विपन्यया प्र वामत्र विधते दंसना भुवत्॥ १.११९.०७

युवम्- युवाम्। जरण्यया- जराम्। निर्ऋतम्- निःशेषेण प्राप्तम्। ऋ गतौ। वन्दनम्- प्रणमन्तम्। रथं न- जीर्णं रथं शिल्पिनः शिल्पसामर्थ्येन नवीकुर्वन्तीव। करणा- नवीकर्तारौ। दस्रा- दर्शनीयौ। समिन्वथः- समधत्तम्। क्षेत्रात्- अध्यात्मसाधनभूमिकायाः। विपन्यया- मन्त्रस्तुतिद्वारा। पन स्तुतौ। विप्रम्- मेधाविनम्। आ- नियमेन। जनथः- जनयथः। वाम्- युवयोः। अत्र- इह। दंसना- शोभनं कर्म। विधते- परिचरते। भुवत्- भवतु॥७॥

अगच्छतं कृपमाणं परावति पितुः स्वस्य त्यजसा निबाधितम्।

स्वर्वतीरित ऊतीर्युवोरह चित्रा अभीके अभवन्नभिष्टयः॥ १.११९.०८

पितुः- पित्रा। परावति- दूरदेशे। स्वस्य- आत्मनः। त्यजसा- त्यागेन। निबाधितम्- नितरां बाधितम्। कृपमाणम्- विमोचनाय यत्नकरम्। अगच्छतम्- रक्षार्थं प्राप्तवन्तौ। अत्र पिता तुग्रश्चिद्रश्मिमयः शुद्धात्मा सूर्यः। भुज्युर्विषयासक्तत्त्वाच्छुद्धात्मना संसारसागरे त्यक्तो जीवः पुत्रस्तदंशः सूर्याद्दूरं गतो दूषितरश्मिरिव भाति। तस्योद्धरणायाश्विनौ प्राणेशनशक्तिभूतावागच्छत इत्याध्यात्मिको भावः। इतः- अस्मिन् यज्ञस्थानात्। युवोरह- युवयोरेव। चित्राः- विचित्राः। अभिष्टयः- काम्याः। स्वर्वतीः- ज्योतिष्मत्यः। ऊतीः- रक्षाः। अभीके- सामीप्ये। अभवन्॥८॥

उत स्या वां मधुमन्मक्षिकारपन्मदे सोमस्यौशिजो हुवन्यति।

युवं दधीचो मन आ विवासथोऽथा शिरः प्रति वामश्व्यं वदत्॥ १.११९.०९

उत- अपि च। मधुमत्- हे मधुरौ। स्या- सा। मक्षिका- सरघा मुमुक्षाप्रतीकभूता। वाम्- युवाम्। अरपत्- अस्तौत्। सोमस्य मदे- रसानुभवजनितहर्षे। औशिजः- कामयमानसोमोपासकः। हुवन्यति- आह्वयति। युवम्- युवाम्। दधीचः- धारणावत उपासकस्य। मनः- चित्तम्। आ- समन्तात्। विवासथः- परिचरथः। अथ- अनन्तरम्। अश्व्यं शिरः- त्वद्दत्ताश्वशिरोपलक्षितमुख्यप्राणोपासनाय। प्रति- प्रतिकर्तुमिच्छन्। स उपासको भवद्भ्याम्। वदत्- मधुविद्यामवदत्। अश्विनौ प्राणेशौ मुख्यप्राणरहस्यं धारणावते दत्तवन्तौ। तदर्थं धारणावानुपासकः अश्विनौ प्राणापानवशीकरणशक्ती रसधारया संयोजयामासेति भावः॥९॥

युवं पेदवे पुरुवारमश्विना स्पृधां श्वेतं तरुतारं दुवस्यथः।

शर्यै॑र॒भिद्यु॒ं पृत॑नासु दु॒ष्टरं॑ च॒र्कृत्य॒मिन्द्र॑मिव चर्षणी॒सह॑म्॥ १.११९.१०

अश्विना- प्राणेशौ । युवम्- युवाम् । पेदवे- गमनाय । पुरुवारम्- बहुभिर्वरणीयम् । श्वेतम्- शुभ्रम् । स्पृधाम्- शत्रूणाम् । तरुतारम्- जेतारं प्राणम् । शर्यैः- शत्रुभिः । पृतनासु- युद्धेषु । दुष्टरम्- दुस्तरम् । अभिद्युम्- सर्वतो ज्वलन्तम् । चर्कृत्यम्- कर्मसु प्रयोज्यम् । इन्द्रमिव- ईशनाधिदैवतमिव । चर्षणीसहम्- शत्रुसहनशीलम् । दुवस्यथः- दत्तवन्तौ ॥१० ॥